

Iványi Márton Pál

Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet?

Aš-Šidyāq's Legacy and the Maltese Conundrum: Levantine, North African, and/or Sicilian Arabic Origin?

A Libanonból Máltára a 19. század derekán érkezett Aḥmad Fāris aš-Šidyāq tanulmányai, valamint modern kutatások egyaránt hangsúlyozzák a máltai nyelv arab alapjait. Míg a nyelv lexikai állományában és fonetikai sajátosságaiban keleti (levantei) és nyugati (magrebi) arab elemek keveredése figyelhető meg, az utóbbi réteg viszonylagos fölényével, a szakirodalmi fősodor egy szicíliai közjáték jelentős hatásával is számol. A fonetikai jelenségek, például a magánhangzók váltása a szabvány máltában és dialektusaiban (különös tekintettel a testvérsziget Gozóra), valamint morfoszintaktikai párhuzamok további bizonyítékot szolgáltatnak a máltai nyelv eredetének széttartó szálaira. A jelen tanulmány egyensúlyoz a különböző elméletek között, megvilágítva a máltai nyelv fejlődésének komplexitását és sokrétű kapcsolatait az arab Sprachraummal.

Kulcsszavak: máltai, arab, Tunézia, Marokkó, Libanon, Szíria, Szicília, nyelvtörténet

The studies of Aḥmad Fāris aš-Šidyāq, who arrived in Malta from Lebanon in the mid-19th century, along with modern research, both emphasise the Arabic foundations of the Maltese language. While the language's lexicon and phonetic characteristics reveal a blend of eastern (Levantine) and western (Maghrebi) Arabic elements, with the latter showing a relative predominance, the scholarly mainstream also acknowledges the significant influence of a Sicilian interlude. Phonetic phenomena, such as vowel shifts in standard Maltese and its dialects (particularly on its sister island, Gozo), as well as morphosyntactic parallels, provide further evidence of the diverse origins of the Maltese language. The study balances various theories, shedding light on the complexity of Maltese linguistic development and its multifaceted connections to the Arabic Sprachraum.

Keywords: Maltese, Arabic, Tunisia, Morocco, Lebanon, Syria, Sicily, linguistic history

1. Bevezetés

Az angol író, Ernle Bradford (1964: 9) megállapítja az oszmán birodalom terjeszkedésének 1565-ben sikerrel ellenállt Valletta ostromáról szóló, első alkalommal 1961-ben megjelent könyvében, hogy a máltai nyelv „sémi eredetű, valószínűleg a föníciaiaktól származik”.

Ha azóta már tudománytalannak is hat, hogy a máltai föníciai eredetű lenne, e spekuláció mégis egy nagyon érdekes kettősséget világít meg, amennyiben azzal számolunk, hogy a levantei föníciaiak leszármazottai alapították az észak-afrikai Karthágót. Vagyis a punok eredete nem állt meg a mai Tunézia területén, hanem elvezethető a mai Libanonig is.

Ha félretesszük a pun közösséget, egy bizonyos történelmi-földrajzi dualitás érdekessége érvényre jut a máltai nyelv kapcsán is, amelynek az irodalom párhuzamosan tulajdonít északnyugat-afrikai és közel-keleti arab gyökereket.

Ezek az inkább illusztratív okból idézett elgondolások, feltevések roppant izgalmas megvilágításba helyeződnek, ha tekintetbe vesszük az akkoriban oszmán fennhatóság alatt álló Libanonban született Aḥmad Fāris aš-Šidyāq (1805/1806–1887) megállapításait. Ezek egyrészt főbb vonalakban a mai napig érvényes támpontokat adnak egy eldöntetlen vitához. Másrészt fontosak, mivel a levantei arab anyanyelvű szerző, aki fiatal felnőtt koráig Libanonban élt – voltaképp előbbi alapokon: hitellel bírva –, nem köteleződik el a máltai levantei származtatása mellett, ami mindenképpen figyelemre méltó. Harmadrészt nézetei jelentőségteljesek abból a szempontból is, mivel a máltai nyelv pályafutásának egy korábbi fázisáról, még a friss, gyarmati angol behatások több évtizedes elmélyülése előtti viszonyokról ad képet. Utóbbiról, a szigetcsoporthoz a napóleoni háborúk farvizén 1813-tól igazgatni kezdett gyarmatosítókról, illetve nyelvi befolyásukról maga a szerző írja ugyanis pár évtizeddel később, hogy nem készültek fel arra (vagy nem váltak képessé arra – Wehr 1976: 1041) [wa mā tahayya’a lahum], hogy általánossá tegyék azt a máltaiaknak [’an yu’ammimūhā ‘inda al-Mālṭiyyīn] (aš-Šidyāq 1881: 66).

Más szóval, aš-Šidyāq libanoni származású gondolkodóként olyan külső, de a tágabb arab nyelvi és kulturális közegben gyökerező megfigyeléseket tett, amelyek sokrétűen járulnak hozzá a máltai nyelv történelmi és nyelvészeti tájolásainak mélyebb megértéséhez. Mindezt kézenfekvő feleleveníteni azon szakirodalmi tendenciára tekintettel, amely a levantei irányokban tapogatózik (Borg 1997, 133–152; Brustad 2000; Wilmsen – Al-Sayyed 2019).

Pályafutása során utazóként, (újság)íróként, költőként és misszionáriusként vált ismertté. 1834 és 1848 között Máltán élt, ahol nyelvtanárként is tevékenykedett. Számos kötetet szentelt a szigetnek, amint arra a máltai arabista, Pierre Cachia is rámutatott (1962: 62). Ezek közül kiemelkedik jelentőségében, egyszersmind a filológus számára is igen tanulságos kétkötetes „ikerkiadvány”, az *Al-Wāsiṭa fī ma’rifat ‘aḥwāl Mālta* (A máltai viszonyok ismeretének közvetítője) és a *Kašf al-muḥabbā’ ‘an funūn Ūrubā* (Európa rejtett művészetének felfedezése), amelyek fontos és korai rálátást kínálnak – az olykor szűkszavú és időnként felületes jelleg mellett is – a máltai nyelvre. Előbbinek néhány kulcsfontosságú megállapításával folytatnánk arra is figyelemmel,

hogy egészen a közelmúltig a nemzetközi nyelvészet e munkának nemigen tulajdonított akkora jelentőséget, mint amilyent több szempontból is megérdemelne.¹

„Tudd meg – Isten óvjon téged a tévedéstől, és vezessen helyes szavakra és tettekre –, hogy a máltai nyelv az arab nyelv családfájának [dawħa – Wehr 1976: 297] egyik ágából [faħ – Wehr 1976: 707] ered, és gyümölcsének [tamrihā] alulfejtett termése² [šīša – al-Maany-org é.n.]” (aš-Šidyāq 1881: 56; al-Ālim yufakkir 2019; Hindāwī Alapítvány é. n.). Ezen álláspont ma már általános konszenzusnak örvend, tegyük hozzá: legalábbis a nyelv alapjait illetően. Nem véletlenül írta a zebbuġi szerzetes nyelvész, Monsinjur Lawrenz Cachia *L-Ilsien Malti Il-Bieraħ u l-Lum* (A máltai nyelv tegnap és ma – 1994: 219–222) című könyvében, hogy azt, „hogy a máltai az arab nyelvből származik, ma már az általános iskolás gyerekek is tudják”. Sőt, még a rokontudomány történelem területein is ismert mindez, hiszen az angol légierő kötelékeiben Máltán szolgált Brian Blouet (1967: 40) is megállapítja rendkívül sok kiadást megért és népszerű *The Story of Malta* (Málta története) című könyvében, hogy „a máltai nyelv alapvetően arab”. Ám legott hozzáteszi azt is, fontos árnyalatokra hívva fel a figyelmünket: „bár még ez a tény is sokféleképpen értelmezhető”.

A máltai nyelv eredete a sémi nyelvcsaládhoz tartozó arab dialektusként tárgyalható (Iványi 2016), amely a középkori arab hódítás következtében alakult ki Máltán. Annak alapjai vagy a 9., vagy a 11. században alakultak ki, és a mai napig megőrződtek, miközben e pályafutás úgyszólván függetlenül ível az arab közvetlen nyelvi és kulturális behatásoktól.

Az egyiptomi kutató, Yusrī al-Ḥaṭīb (2024) egyik friss vizsgálódása szintén történészi okfejtésbe ágyazza mindezt: a muszlimok sikeresen meghódították és arabosították a sziget nyelvét, földjét és kultúráját, de később elvesztették, ahogyan Andalúziát, Portugáliát, Indiát, Ciprust és más területeket is.

A történelmi összefüggéseket átmenetileg félretéve és továbbmenve, tesz egy olyan megjegyzést is a fentebb idézett aš-Šidyāq, amely szintén rendkívül fontos: „Nem tudom, hogy ennek az ágnak az eredete keleti-e (annyi mint levantei arab) vagy nyugati (magrebi arab), mivel mindkét irányból származó kifejezések megtalálhatók benne. Azonban a nyugati jelleg dominál, igaz, a vallási kifejezések inkább keletiek (vesd össze: Iványi 2021). Például a máltaiak azt mondják: »al-quddās« (mise – szabvány máltai, a továbbiakban MT: il-quddiesa), »al-qadīs« (szent – MT: il-qaddis), »at-taqar-rubun« (két szín alatti áldozás – MT: at-tqarbina) és »al-usquf« (püspök – MT: isqof), valamint ehhez hasonló dolgokat, amelyeket a magrebiek nem értenének” (Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir, 2019).

Visszaadva a szót maguknak a máltaiaknak is nyelvük eredetét illetően, a fentebb idézett Lawrenz Cachia (1994: 224) ugyanezen nyelvi problémát veti fel, kiegészítve okfejtését a máltai nyelv „iskolapéldája” kapcsán: „Azonban egy kérdés továbbra is megválaszolatlan: melyik arab nyelvjárás áll legközelebb a máltaihoz? A klasszikus arab, a magrebi (nyugati) arab vagy a mashreqi (keleti) arab?”

1 E kézirat már elbírálás alatt állt, amikor megjelent Michael Cooperson fordítása, *Al-Shidyāq's Account of the Maltese Language: An Annotated Translation* című, 2025. január végi cikke.

2 Az al-Maany.org online szótár a középkori, kultikus és nagy presztízsű Lisān al-ʿArab szótár nyomán egész pontosan e kontextusban arra az érési rendellenességre utal, amelynek részeként a beporzatlanlanság miatt magtalan datolyatermés jön létre.

Ezek közül, követve Hans Stumme 1903-as nyelvészeti fejtegetését, amelyben a német orientalista az utóbbi mellett köteleződik el, mondván, a máltai nyelv jobban hasonlít a szíriai arab nyelvre, Cachia (1994: 224) szintén a (közel-)keleti eredet felé hajlik, mégpedig mindenekelőtt Adrien Barthélemy francia orientalista nyelvész nyomdokain. Mondván: „Én hajlok Stumme véleményére. Nem osztom teljesen, mivel a máltai nyelvben magrebi elemek is jelen vannak, sőt, kisebb kapcsolódások az egyiptomi arabbal is felfedezhetők.”

Miután már ennyivel is jól kivehetővé tette számunkra a máltai arab elágazásait, Cachia ismerteti annak szószerkezetét, amelyet a francia szótár alapján állított össze, olyanformán, hogy „először azokat a szavakat fogom kiválasztani, amelyek tökéletesen megfelelnek a máltai nyelvnek, majd áttérek azokra, amelyek a máltaihoz nagyobb mértékben hasonlítanak, mint bármely más szó”. Cachia könyvének szűk hat oldalán (1994: 225–230) keresztül felsorolt szavait életszerűtlen és indokolatlan lenne ismertetni e helyen, mindezt pusztán pár példával világítanánk meg itt: *triq* (út), *tletin* (harminc), *ħmar* (számár), *ġn(i)en* (kert), illetve két szólással: *Alla jiffa' l-ġid fuq din id-dor* („Isten áldja meg ezt az otthont gazdagsággal”), *Alla jagħmarkom* („Isten sújtson le rátok”). Az utóbbi esettel összefüggésben jegyezném meg, hogy saját kutatásaim és személyes tapasztalataim szerint az *Allāh ya'ħudak* (kb. Allah veszejtsen el) vagy a *yaħrab baytak* (kb. [Allah] rombolja le házad) a keleti arab nyelvjárásokban inkább fordul elő.

Cachia logikus, többnyire megalapozott és rendkívül sok példával alátámasztott értékelése közepette sem tekinti feltétlen bizonyosságnak a levantei (szíriai/libanoni) hasonlóságot. Annak kilátásainak megítéléséhez, hogy ez csakugyan így van-e, igen fontos támpontot ad mindazonáltal a fonetika, a morfoszintaxis és a lexika.

2. Hangtan

A máltai fonetika viszonyulása az arab nyelvi tér összes, sőt akár egyes dialektusaihoz is éppúgy egy monográfiát igényelne, mint úgyszólván bármelyik fentebb érintett szempont. Ezúttal csupán annak bemutatására vállalkozunk, inkább elsősorban érdekességgépp, hogy igencsak izgalmas máltai (gozói)–levantei párhuzamok kínálnak a fonetika terén az arab nyelvi térben.

Ismételten az *al-Wāsiṭa* szerzőjére hivatkozva mutatnék rá egy-két különosságre, amelyek fontosak és elgondolkodtatók. Noha a teljes máltai szigetcsoport nyelvére irányul a következő észrevétele az úgynevezett 'imāla és 'išmām (MT: tafxim) nyelvészeti jelenségek vonatkozásában, az a lentebb terjedelmesebben tárgyalt gozói nyelvjárás általános relevancia bevezetésének is kedvez. „Az »alef« (a) hangot például a »qāla« (mond) vagy »bā'a« (elad) szavakban enyhén »u« hanggal színezik. Ez különös, mivel az »u« hangot a szíriai parasztnál is hasonlóan ejtik” (aš-Šidyāq 1881: 57; Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir 2019).

Eszociolingvisztikai összefüggések érvényénél is fontosabb, hogy a lengyel Maciej Klimiuk és Maria Lipnicka (2022: 146–147) pár éve megállapította saját kutatásaik és a rendelkezésre álló szakirodalom összegzése nyomán, hogy az *ā magánhangzó o-ra vagy u-ra való eltolódása a fő megkülönböztető jegye a gozói nyelvjárásoknak,

amely fonetikai sajátosságot e sorok szerzőjének 2011-es és 2024-es helyszíni vizsgálódásai egyaránt rögzített hangfelvételekkel támasztják alá (elsődlegesen: Nadur és Xaghra települési lakosok részvételével), amelyek a tervek szerint az Association Internationale de Dialectologie Arabe XV. máltai konferenciájának tanulmánykötetében jelennek meg.

Miközben izgalmas analógiákra bukkanunk a levantei, illetve kimondottan az úgynevezett kánaánita hangváltozások kapcsán (lásd arab: kâhin – héber: kôhên (pap), ar.: mi'ât – héb.: mē'ōt (száz), ar.: ra's – héb.: rōš (fej) stb.), megszívlelendő az is, amit az imént hivatkozott lengyel szerzők egyike vall egy másik helyen, a következőképpen: „A szünetformák (pauzális formák) tekintetében feltűnő tipológiai hasonlóságok kötik össze a gozói nyelvjárásokat a libanoni nyelvjárásokkal, ami Gozo és a Közel-Kelet lehetséges történelmi kapcsolatáról szóló vitához vezet. Mivel nem állnak rendelkezésre olyan egyértelmű történelmi bizonyítékok, amelyek a főníciai/pun kapcsolaton kívül egyértelműen kimondanák a két régió közötti kapcsolatot, a homonímia elkerülésének elvén alapuló szinkron magyarázat a valószínűbb, amíg további bizonyítékok vagy adatok nem jelennek meg” (Lipnicka 2022: 236).

Egy további érdekesség, amelyet már aš-Šidyāq is kifejezetten Gozóhoz köt, a máltai ġ (arab: ġ – ġ) mássalhangzók esete, amennyiben a testvérszigeten „mindannyian a ġmet úgy ejtik, mint a szíriaiak [vagyis [ʒ] zöngés posztalveoláris frikatívába hajló [d̪ ʒ] zöngés posztalveoláris affrikátának – a szerző] [...] Úgy tűnik, hogy ennek a hangnak a helyes kiejtése a šīn (ش) hang képzési helyéhez közel esik, ahogyan a szíriaiak ejtik.” Ez utóbbi betűnek nemkülönben jelentős szerepet szán a morfoszintaktikai elemzés is, amelyre ezúton át is térnénk.

3. Morfoszintaxis

Szintén már aš-Šidyāq (1881: 62) is utalt arra, hogy „a šīn (ش) hang náluk kötelezővé vált a kérdő mondatok után, ahogy a tagadások után is használják” (Hindāwī Alapítvány é. n.; al-Ālim yufakkir 2019). Wilmsen és Al-Sayyed (2019: 1–14) frissebb vizsgálata is reflektál a nyelvészeti érdekességekre. Kutatásuk az alábbi főbb területekre összpontosítva elemez olyan jellegzetességeket, amelyekkel kapcsolatban hipotetikus felvetik, hogy inkább az arab keleti dialektusokkal mutatnának rokonságot.

A máltai nyelv kérdő mondataiban is megjelenik a /š/ [MT: -x] toldalék, ami hasonló a levantei arab (és egyiptomi, tegyük hozzá) nyelvjárásokban tapasztaltakhoz: például az MT: *ġhāndekx il-ħila tmur?* (kb. van merszed távozni?) csakugyan hasonló mintát követ a levantei arab eseteivel (például *šiftš(i) la-Murād?*).

A tiltó *t...š* (MT: -x) szerkezetek formái a máltai nyelvben nagyrészt a déli levantei nyelvjárásokéira emlékeztetnek. Például MT: *tinsix!* (kb. ne felejtse el) ismét valóban párhuzamba állítható a levanteivel (*tinsāš š-šanta!* – ne felejtse ez a hátizsákot). Csak hogy, amint arra a szerzőpáros utal, ez a tunéziaiban sem ismeretlen jelenség.

Ahogy azt is megállapíthatjuk e szerzők nyomán, a *miš/muš + ige* elrettentő (dehortatív, magyarul *nehogy...* bevezetésű) szerkezetek nemcsak az egész Kelet-Mediterráneumban nyertek teret, hanem másutt, például a tunéziaiban is megjelennek.

Például MT: *mhux jghid li* (nehogy azt mondd, hogy) tunéziai megfelelője: *mušyi-qūlū illi* (nehogy azt mondják, hogy...).

A máltai nyelvben használt értelmezői szerepű mellékmondatok ugyancsak hasonlóságot mutatnak egyebek mellett a szíriai-libanoni arabbal is, abban a tekintetben, hogy időnként a máltaiiban is megváltozik a névmás és az ige szórendje. Ezt példázza az általuk citált *Hi u tisma' lil Rasha* (mialatt hallgatta Rashát) vagy a *hēk min hinnē wu zġār* (azóta így van, amióta kicsik) mondatrészlet is. Ám, mint a szerzőpáros megállapítja, ezenfelül az emírségekbeli és a felső-egyiptomi arabban sem ismeretlen mindez.

Wilmsen és Al-Sayyed végül felveti a /l-/ elemmel történő, kettős tárgyjelölés kérdését, más arab nyelvjárásokhoz hasonlóan. Ennek vélt vagy valós párhuzamára saját példákat hoznék e helyen. MT: *Kemm inħobbu lil San Martin* (hogy [mi] mennyire [is] szeretjük Szent Mártont!) szerepel egy népszerű máltai gyermekmondókában, miközben egy libanoni televíziós beszélgető műsorban elhangzott néhány éve, hogy *mā biṭṣaddi'o la-rayīs al-Asad?* (nem hiszel Aszad elnöknek?). Hozzá kell tenni viszont, hogy ez a séma megtalálható a levantei mellett az andalúziai és a mezopotámiai nyelvváltozatokban is, amint arra Wilmsen és Al-Sayyed rámutat. Konklúziójuk végső soron az, hogy ezek a jelenségek nem kizárólag a máltai és a levantei nyelvjárásokra jellemzők, hanem szélesebb körben is előfordulnak az arab nyelvterületen.

Visszatérve ismét aš-Šidyāqhoz, megállapítja mindenesetre azt is, hogy a *sāyir nusāfir* (utazni fogunk) kifejezés hasonló az egyiptomiak és a szíriaiak *rāyih asāfir* (utazni fogok) mondásához (aš-Šidyāq 1881: 61; al-Ālim yufakkir 2019; Hindāwī Alapítvány é. n.). Azonban ugyanő ugyanitt, tegyük hozzá, azt is feljegyzí, hogy a máltaiiban az igeragozás E/1.-ben (n + ige) és T/1.-ben (n + ige + u) magrebi mintára történik.

Szintén vitatott a máltai birtokviszony kifejezése (*ta'* – például: *L-Università ta' Malta* – Málta egyeteme vagy *ad-dār tā aṭ-ṭabīb* – az orvos háza). Egyesek szerint ez az olasz nyelvből származik, ahol a birtokost szintén elválasztják a birtoktól egy prepozícióval (*di* – például *Madonna di Campiglio*). Mások szerint előbbi sajátosság kifejezetten a szír nyelvből ered, ahol szintén ekképp, prepozícióval (amelyhez birtokos névmási szuffixum csatlakozhat) történik (vesd össze: *hāy is-sayyāra taba'ak?* – tiéd ez az autó?).

Aš-Šidyāq ismét a magrebi tájolóadás felé billenti a mérleget: „a helyes nézet szerint a *matā'* (javak) szóból ered, amelyet a magrebiek gyakran használnak birtokos szerkezetekben” (1881: 62).

4. Lexika

Látómezőnk egy további szelete, amely szükséges a kiterjedt összehasonlítás metszeteihez, nem más, mint a szókészlet. Hogy aš-Šidyāq (1881: 64) viszonyítási ponti minőségét e területen is megőrizze, érdekes, hogy miközben magrebi példákat is hoz, a máltai *sodda* (ágy) szó esetében kifejezetten libanoni párhuzamot vél felfedezni (a legszűkebb értelemben vett szülőföldjéhez igen közeli Tripoli települést említi).

E sematikus áttekintés bevezetőjében már idéztük az angol történészt, Brian Blouet-t, aki a szigetcsoporthoz tartozó történetének áttekintésekor arra a következtetésre jut, hogy „az arabok által hagyott legfontosabb örökség a máltai nyelv volt”. Utána olyan

kijelentéssel folytatja, amely egyértelműen kijelöli magrebi irányultságát, mégpedig a következőképpen: „Ha a muszlimok továbbra is a szigeteket uralták volna, a Máltán beszélt arab nyelv az események normális menetében ugyanúgy dialektussá fejlődött volna, mint a tunéziai. A szigetlakók például Tuniszban még mindig képesek megérteni magukat minden különösebb nehézség nélkül” (Blouet 1967: 42).

Felbecsülhetetlenül értékes forrása a máltai nyelv(történet)nek a 15. század végi *Il-Kantilena* vers, amely húsz sorból áll, és amelyben egyetlen neolatin szó, a 'szerencse' jelentésű *vintura* szerepel. Ez utóbbitól, persze, még akár az andalúz arab közeli rokona is lehetne a máltai, csak hogy szintén szembemenve értékel az ugyancsak e tanulmány elején idézett Lawrenz Cachia levantista nézetével a tunéziai antropológus, Kamal Chaouachi (2014: 67–74). Utóbbi szerző francia nyelvű tanulmányában azt állapítja meg a szóban forgó költeménnyel kapcsolatban, hogy egyes szavakat sokáig félreértelmeztek, és néha rosszul fordítottak le a máltai nyelv szakértői. Példaként említhetjük a következőket:

- *mirammiti* (az én munkaterületem, vagyis az, amely – burkoltan – a házamhoz kapcsolódik; mindmáig használatban van Tunéziában);
- *hayran* (aggódó, kétségbeesett);
- *yeutihe* (megfelelő vagy alkalmas), amely a következő sorban fordul elő: *biddilhe inte ilmiken illi yeutihe* (azaz: változtasd meg egy megfelelőbb helyre);
- *sisen* (a ház alapjai, alapozása).

Az utóbbi kifejezés különösen érdekes, mivel nem klasszikus, hanem tipikusan tunéziai nyelvjárási többes számú alak. Majd az alábbi következtetésre futtatja ki könyve vonatkozó fejezetét: „Amennyiben a *Cantilena* versei máltai nyelvű (régie vagy modern) átirásukban jelennek meg, első látásra »értelmezhetetlennek« tűnnek egy átlagos tunéziai olvasó számára. De azonnal érthetővé válnak, mihamarabb a kontextust megmagyarázzák, vagy még inkább, ha hangosan felolvassák őket. Utóbbi esetben a tapasztalatok szerint még az írástudatlan tunéziaiak is spontán módon megértik azok formáját és jelentését” (Chaouachi 2024: 72–73).

Más, például Joseph Brincat egy szicíliaizálódott magrebi nyelvjárás mellett száll síkra: összehasonlító tanulmányok jelentős hasonlóságokat mutatnak a magrebi változattal, amely az arab uralom alatt alakult ki Szicíliában. „Ennek fényében a máltai az egyetlen túlélője annak a nyelvi helyzetnek, amely Szicília és Spanyolország nagy részeinek a sajátja volt, ami jelentős történelmi értéket kölcsönöz neki” (2008: 241). A Brincat nevével fémjelzett szicíliai arab teória azt sugallja, hogy a Máltától északabbra lévő nagy szigetet a 7–10. század között fokozatosan megszálló, majd ott emírséget létesítő, eredendően északnyugat-afrikai nyelvjárásokat beszélő csoportok idővel egy olyan arab nyelvet adtak át Máltának, amely már eleve erős bizánci, görög, vulgáris, latin és/vagy normann hatásoknak lehetett kitéve. A szicíliai arab eredet mellett szól különben a rengeteg közös toponímia is e szóban forgó szigetek között, így Salemi, Sliema, Scira vagy Xaghra is.

Miként az is, hogy a Máltai Egyetem Molekuláris Genetikai Laboratóriumának (Biomedikai Tudományi Tanszék) vezetője, Alex E. Felice kollégáival, akik a Földközi-tenger térségének más intézményeiből érkeztek, a University College Londonnal

együttműködésben kimutatták, hogy a mai máltai férfiak legvalószínűbb eredete Dél-Olaszország, beleértve Szicíliát is, egészen Calabriáig. Az adatok szerint csak egy elenyésző mértékű genetikai hatás érkezett a kelet-mediterrán térségből, amely a keresztény Libanonnal mutat rokonságot (Vella et al. 2018).

Fontos látni azonban, hogy maga a szicíliai arab sem *ex nihilo* jött létre, hanem szintén északnyugat-afrikai arab összefüggései vannak. Hiszen a történészek többségének konszenzusa szerint a szicíliai irányultságú arab terjeszkedés is Északnyugat-Afrika felől zajlott le (Iványi 2016: 346).

Ezt támasztja alá Martin R. Zammit is, aki a máltai nyelvészek nemzetközi szövetségének (GHILM) egyik közelmúltbeli konferenciáján 41 olyan gyökmássalhangzó sémát vázolt fel, amely alapján a tunéziai Szfaksz (Şafāqis) nyelvjárása állna a legközelebb a máltaihoz. Ugyanezen prezentációja Aquilina máltai–angol szótára (1987–1990) etimológiai megállapításainak alapos revízióját szorgalmazta.

Néhány éve maga Brincat (2022) is óvatosabban fogalmazott: „a magrebi nyelvjárás, amelyet egy arab nyelvet beszélő közösség hozott a szigetekre 1048-ban, szicíliai, olasz és angol szavakat vett át, hogy lépést tartson a társadalmi és anyagi fejlődéssel. Máskülönben kihalt volna, ahogyan az Andalúziában és Szicíliában történt.” Mindenesetre ő továbbra is az Aquilina-féle szótár szóállományára támaszkodik, rámutatva, hogy 41 016 szavának több mint a fele, 21 519 szó szicíliai és olasz eredetű, csupán 13 293 arab. Ezenfelül 2511 szó angol kölcsönzés, hozzávetőleg 3500 szó pedig ismeretlen eredetű vagy hibrid képződmény.

5. Tipikus máltai vezetéknév mint levantei elemek, illetve nyelvtörténeti zárványok?

Aš-Šidyāq fejtegetésében fontos szerepet kap az etimológia, ez egy olyan terület, amelyből természetesen nemcsak általában a szavak, hanem kimondottan egyes tulajdonnevek kapcsán is roppant érdekfeszítő meríteni.

Egyes szerzők napjainkban is a máltai vezetéknév vizsgálatában keresik a libanoni előzményeket, ám ezek önmagukban nem bizonyítják a levantei kapcsolódást, különösen a szicíliai arab és a maghrebi hatások figyelembevételével. Nagyon izgalmas a máltai származású ausztrál nyelvész, George S. Hull (2015: 135, 161) két konkrét példája e tekintetben: a máltai *Hantus* név egy kihalt településre utal a dél-máltai Siġġiewi közelében, amely nemcsak a tunéziai és algériai *Ḥantūs* családnévvel egyezik meg, hanem Bejrút egyik régi elnevezésével is egybecseng, ami a szerző szerint akár pun nyelvi örökségre is utalhat. Hasonló összefüggés figyelhető meg a *Garuf* név esetében, amely az arab *ʿarūf* (‘kitartó, állhatatos’) jelentéssel bír, összefüggésbe kerülve az arab *Gharouf/Gharoof* családnévvel, és kétségtelenül a libanoni *Ġabal ʿArūf* helynévvel is, ahogyan a szicíliai Garufo névvel szintén. Ezek az áthallások érdekes adalékok a máltai nyelv történeti rétegeinek feltárásához, de önmagukban nem döntenek el a nyelvi rokonság kérdését.

6. Befejezés

E tanulmány egyik fő forrása aš-Šidyāq, aki levantei (libanoni) származású arabistaként korszakalkotó képet adott a máltai nyelvről a 19. század derekán, még a gyarmati idők kezdetén, emiatt különösen fontos a jelen és jövő szakirodalmának. Ő nemcsak a máltai nyelv azon „Janus-arcú” kvalitásáról számolt be, amely szerint nyugat és kelet felé egyszerre tekint, hanem egyes tudománytalan nézeteket is megemlíttet. Előbbiekre két példát hoz: a *kút* (MT: bir) és a *halászat* (MT: sajd) láttán sokan sokáig a főnciaiban véltek ráismerni a máltai nyelvi „felmenőjére”. Sőt, ehhez hozzáteszi nyomban, hogy az abesszin (!) is felmerült lehetséges „ősként”, mégpedig a *manbar* szó miatt, amely elviekben azon alkalmazhatóságra, székre utalna, amelyen az anya megszüli gyermekét (aš-Šidyāq 1881: 58; Hindāwī Alapítvány é. n., al-‘Ālim yufakkir 2019).

Mint látjuk, továbbra is rengeteg „szürkezőna” szerepel a máltai nyelv(észet)i térképen (Iványi 2025), amelyen tudományosan igazolt és groteszk motívumok egyaránt körvonalazódnak. Noha a főnciaiaktól és a punoktól, illetve az abesszinektől nagymértékben távolodott, illetve szűkült a spektrum, az egzakt válaszok a jövő kutatásainak függvényei. Addig is, az egyes antagonisztikus felfogásokat leginkább Manwel Mifsud nyelvtörténész összegző megállapítása békítheti össze, miszerint: „talán inkább az tűnik valószínűnek, hogy a hatások egymást követő hullámai különböző arab állomásokról és a sziget történelmének különböző pontjain érték el a máltai partokat (Mifsud 2008: 146).

Irodalomjegyzék

- aš-Šidyāq, Aḥmad Fāris 1881: *al-Wāsiṭa fī ma’rifat aḥwāl Mālta*. Isztambul: Al-Jawā’ib.
- Blouet, Brian 1967: *The Story of Malta*. London: Faber & Faber.
- Borg, Alexander 1997: On Some Levantine Linguistic Traits in Maltese. In: Izre’el, Shlomo – Raz, Shlomo (szerk.): *Studies in Modern Semitic Languages*. Leiden: E.J. Brill. 133–152. Online: https://doi.org/10.1163/9789004659384_009
- Bradford, Ernle 1964: *The Great Siege: Malta 1565*. London: Penguin Books.
- Brincat, Joseph M. 2008: *Before Maltese: Languages in Malta from Prehistory to the Byzantine Age*. Palermo: Officina Di Studi Medievali.
- Brustad, Kristen E. 2000: *The Syntax of Spoken Arabic: A Comparative Study of Moroccan, Egyptian, Syrian, and Kuwaiti Dialects*. Washington, D.C.: Georgetown University Press.
- Cachia, Mons. Lawrenz 1994: *L-Ilsien Malti Il-Bieraħ u l-Lum*. Magánkiadás.
- Cachia, Pierre 1962: An Arab’s View of XIX Century Malta. *Maltese Folklore Review* 1/1: 62–69.
- Chaouachi, Kamal 2014: *La culture orale commune à Malte et à la Tunisie* (sous-titre: Contribution anthropo-linguistique au long débat sur la nature de la langue maltaise). Paris: L’Harmattan.
- Iványi Márton P. 2016: Máltai nyelv: arab nyelvjárás és/vagy „nyelvötözöt”? *Nyelvtudományi Közlemények* 112: 339–363. Online: <https://doi.org/10.15776/NYK.2016.112.14>

- Iványi Márton P. 2021: Egy látszólagos paradoxon: a kereszténység fogalmainak arab szókészlete a máltai nyelvben. *Argumentum* 17: 878–894. Online: <https://doi.org/10.34103/ARGUMENTUM/2021/49>
- Iványi Márton P. 2025: Hatványozott diglosszia: a máltai nyelv szociolingvisztikai sajátosságai. *Élet és Tudomány* 80/3: 73–75.
- Klimiuk, Maciej – Lipnicka, Maria 2022: The Gozitan Dialect of Xewkija: Three Recorded Dialogues and Some Preliminary Remarks. *The Israel Oriental Studies Annual* 22: 145–177. Online: https://doi.org/10.1163/9789004526792_008
- Lipnicka, Maria 2022: Pausal Diphthongisation in Gozitan Dialects Compared to Zahlé, Lebanon. In: Klimiuk, Maciej (szerk.): *Semitic Dialects and Dialectology: Fieldwork–Community–Change*. Heidelberg: Heidelberg University Publishing. 229–241. Online: <https://doi.org/10.17885/heiup.859>
- Mifsud, Manwel 2008: Maltese. In: Versteegh, K. et al. (szerk.): *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Leiden: Brill. 146–159.
- Vella, Joanna et al. 2018: *Mitochondrial DNA typing of the Maltese*. The 2018 Meeting of the ESWG, St. Petersburg.
- Wehr, Hans 1976: *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ithaca, NY: Spoken Language Services.
- Wilmsen, David – Al-Sayyed, Amany 2019: On Morpho-Syntactic Levantisms in Maltese. In: Miller, Catherine et al. (szerk.): *Studies on Arabic Dialectology and Sociolinguistics*. Institut de Recherches et d'Études sur les Mondes Arabes et Musulmans. Online: <https://doi.org/10.4000/books.iremam.4180>

Források

- Almaany Dictionary (é. n.): Šīša. Almaany Arabic-Arabic Dictionary. Online: <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/أصيش/>
- al-Ḥaṭīb, Yusrī 2024: Nihāyat ‘ustūra ġazīra Mālṭā. *Alomah.net*, 2024. június 26. Online: <https://alomah.net/اطالام-ةريزج-ةروطسأ-ةياهنرشلأ-ةريزج/>
- al-Ālim yufakkir 2019: Al-luġat al-Mālṭīya far‘ min dawḥat al-‘arabiyya. *Shorouk News*, 2019. november 8. Online: <https://www.shorouknews.com/columns/view.aspx?cdate=08112019&id=af52a89c-5bc5-4317-badd-d3b85b615935>
- Brincat, Joseph M. 2022: What is Purism? Myths and Facts. *Times of Malta*, 2022. július 17. Online: <https://timesofmalta.com/article/purism-myths-facts-joseph-m-brincat.968407>
- Hindāwī Alapítvány (é. n.): al-Wāsiṭa fī ma‘rifat ‘aḥwāl Mālṭa. *Hindawi.org*. Online: <https://www.hindawi.org/books/84130273/7/>

Dr. Iványi Márton Pál (Óbuda) arab filológus, a máltai nyelvészek nemzetközi szövetségének (GHILM) a tagja. A Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett kommunikációkutató, író, a KRE-IKT Kutatóközpont és az MTMI korábbi partnere, aki történelmi, nemzetközi politikai gazdaságtani,

geopolitikai, irodalomtörténeti és vallástudományi témákkal is foglalkozik.
E-mail: martonpivanyi@gmail.com

Iványi Márton Pál 2025: Aš-Šidyāq emlékezete és a máltai találós kérdés: levantei, északnyugat-afrikai és/vagy szicíliai arab eredet? *Filológia.hu* 2025/1–2: 77–87.